

David Flusser

Egy elveszett zsidó áldás Máté 9,8-ban

Jézus gyógyításai elsősorban nem csodákként értékelendők: gyógyított, mert így akart rámutatni valamilyen fontos igazságra. Ez történt a *Mt.* 9,1–8; *Mk.* 2,1–12 és *Lk.* 5,17–26-ban leírt béna esetében is, amikor Jézus azt mondta az előtte álló betegnek: „Bízzál fiam,¹ megbocsáttattak bűneid.” Az írástudók ezeket a szavakat istenkáromlásnak vették, mert „ki bocsáthat meg bűnöket az egy Istenen kívül?” (*Mk.* 7b). Mikor Jézus észrevette, miről beszélnek, azzal válaszolt: „Miért gondoltok gonoszt szívetekben? fejetekben? Ugyan mi könnyebb, ezt mondani: Megbocsáttattak bűneid! – vagy ezt mondani: Kelj fel, és járj? Hogy pedig megtudjátok, hogy van hatalma az Emberfiának megbocsátani a bűnöket a földön: Kelj fel – így szólt ekkor a bénához –, vedd az ágyadat, és menj haza!” És ez az ember gyógyultán távozott, a járókélok pedig dicsőítették Istent.

Ez alkalommal Jézus tagadhatatlanul utalt különleges hatalmára, de itt másra is fény derül. Manapság a legtöbb tudós szerint – különösen, akik Jézus választát a korai egyház kérügmaticus üzeneteként értelmezték – a bűnöket megbocsátó Jézus itt az Emberfiának egyedülálló feladatát gyakorolja, mivel rendelkezik ezzel a judaizmusban kizárólag Istennek fenntartott kiváltsággal. Sajnos ennek a véleménynek nemcsak a zsidó vallás, hanem Jézus maga is ellentmond (lásd *Mt.* 18,21–22; *Lk.* 17,4). Taylor jól megfogalmazott gondolata szerint: „Semmi nem támasztja alá azt a nézetet, amely szerint a bűnök megbocsátása a Messiás feladatkörébe tartozott volna.”²

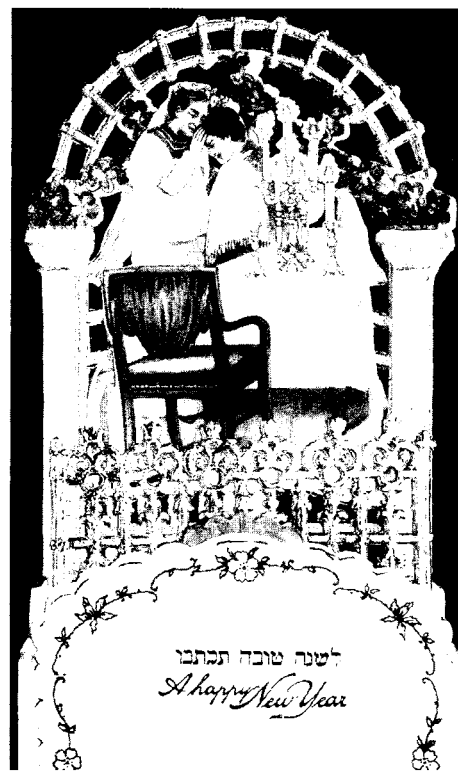
Bár az „Emberfia” kifejezésnek Jézus tanításában elég széles a jelentésmezeje, a bennünket érintő problémához legközelebb a kifejezés „ember”, ill. „bármilyen emberi lény”-ként való értelmezése visz. Jézus egy ilyen „ember” volt.³

Lássuk most, hogyan értelmezhetjük a Jézus és az írástudók között kibontakozó nézeteltérésnek a mai olvasó által nem érzékelhető, mélyebb jelentés-

rétegét. Jézus nem arról a mindenki által elismert, semmilyen ellenvetést nem keltő közheyről beszélt, miszerint az ember meg tud (és kötelessége) bocsátani. A jelenet lényege az, hogy Jézus egy olyan embernek bocsátott meg, akit nem ismert, és aki nem vétett neki: „Fiam, bűneid meg vannak bocsátva.” Így már helyén van Isten kizárólagos feloldozó hatalmának a gondolata, Jézus mindenkire meghökkentő gyógyításának példája a válaszában említett hatalmát bizonyította az evilági megbocsátás felett.

Történelemszemmel sok hasonlóság fedezhető fel Jézus és a jámbor zsidó csodatevők között (HÉBER). A bénával szemben tanúsított magatartását egy, a Toszeftában található, haszid és csodatevőknek tulajdonított mondással lehet párhuzamba állítani: „Áldott legyen, aki nem vétkezett, ám aki vétkezett, nyerjen bocsánatot.” (*tSzukk.* 4,2) Jézus nem azt mondja, hogy a betegség eredete a bűnben keresendő, inkább, hogy a bűn beteggét tesz. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki egy Hanina ben Dószával, a jámbor galileai zsidó csodatevővel kapcsolatos legenda, aki Jézus után élt néhány évtizeddel. Szavai szerint: „Hidd el, fiam, a kígyónál halálosabb a bűn!”⁴ Az ókori zsidó vallástól nem idegen gondolat, hogy Isten az evilágra vonatkozó akaratát egy kiváltság által rendeli el. Sok évvel Jézus előtt

Újévi jókívánság,
New York,
1939 előtt

egy másik jámbor csodatevő, Honi, kortársai által elbizakodottnak ítélt cselekedetekkel kényszerítette ki Istentől az esőt, és ezek a szavak hangzottak el: „Te itt lent elrendelted, és az Örökkévaló teljesítette fent kérésedet.”⁶ Egy másik rabbinikus forrás a következőképpen meséli el a történetet: „Az igazakat szereti az Örökkévaló, mindazt, amit ők elrendelnek, megteszi az Örökkévaló.” Mivel a karizmatikus szent ember, Honi kikényszerítette az esőt Istentől, magára vonta kora vezető farizeusa, Simeon ben Setah rosszsallását. Egy másik forrás kettejük vitáját közli: „Az Örökkévaló nem teszi semmissé rendelkezését egy igaz rendelkezése miatt!” – így a farizeus. Mire Honi ennyit mondott: „De bizony semmissé teszi egy igaz rendelkezéséért!” Az evangéliumok nyilvánvalóan hasonló szociológiai és vallási feszültségről számolnak be.

Amennyiben Jézus cselekedete és polemikus szavai így értelmezhetőek, nem hiszem, hogy a történet effajta mélyebb értelme nem kínálna annyit, mint a „krisztológiai” szövegértelmezés. Ennek az értelmezésnek megvan az az előnye is, hogy biztosítja a szakasz összefüggőségét, és valóságos eseménynek látszik, vélhetően Jézus *ipsissima verbá*jaként tarthatjuk számon.

Nem célunk a szakasz eredeti értelmének keresése, és remélem, hogy még azok is hajlani fognak *Mt.* 9,8-cal kapcsolatos eredményeink elfogadására, akik egyébként nem értenek egyet szövegmagyarázatunkkal. Íme a szóban forgó vers: „Amikor a sokaság ezt meglátta, félelem fogta el őket, és dicsőítették az Istent, aki ilyen hatalmat adott az embereknek.” Ismertek már azok a vélemények, amelyek a mátéi locust a két másik szinoptikusnál eredetibbnek mondják. Egyik fő érvek szerint a tömeg reakciója megfelelt a beszéd eredeti jelentésének az ember evilági bűnbocsátó hatalmát illetően.

Tehát *Mt.* 9,8 arról tanúskodik, hogy az emberek megértették Jézust. Mindez azért is valószínű, mert – amint azt egy párhuzamos zsidó szöveggel bizonyítani fogjuk – a héber szövegben a nép Istent azért dicsérte, hogy ilyen ajándékot adott az „emberek fiainak” (és nem az „embereknek”, mint ahogy azt a görög szöveg fordítja). Ugyanakkor azt is látni fogjuk, hogy nem ez a teljes igazság.

Azonban még mielőtt a zsidó szöveget megtárgyalnánk, elsősorban nyelvi okokra építve szeretném bizonyítani *Mt.* 9,8-ról, hogy eredetibb, mint a két másik szinoptikus szakasz konklúziója. *Mt.* 9,8

sokkal színesebb, mint *Lk.* 5,26: „Ámulat fogta el mindnyájukat, és dicsőítették az Istent, megteltek félelenimel, és ezt mondták: »hihetetlen dolgokat látunk ma!«.”¹⁰ *Mk.* 2,12b még ennél is szürkébb: „Úgyhogy ámulatba estek mind, dicsőítették az Istent, és ezt mondták: »Ilyet még sohasem láttunk!«” A megfogalmazás tanúskodása szerint *Mk.* 2,12b *Lk.* 5,26-on alapszik.¹¹

Foglalkozunk most ismét *Mt.* 9,8-cal, amely szerint az emberek, látva Jézus csodáját, „dicsőítették az Istent, aki ilyen hatalmat adott az embereknek”. Máté valószínűleg átvette Jézus beszédéből a „hatalom” szót, tehát mivel az eredeti szót megváltoztatták, meg kell magunktól kérdeznünk, mit mondott volna a zsidó tömeg egy csoda megtapasztalásánál. Ezt a kérdést az a jól megalapozott gyanúnk teszi indokolttá, hogy *Mt.* 9,8-ban egy csodatelekkor mondott, eltűnt zsidó áldás köszön vissza ránk.

Az I. század végén keletkezett Pseudo-Philón héber nyelven íródott könyve, amely a teremtéstől Dávid koráig beszéli el legendás formában a zsidók történelmét. A könyv görög fordításon alapuló latin változatban maradt fenn, szerzője kedvtelve beszélt természetfölötti jelenségekről. Cenez bíró, a könyv főhőse egy alkalommal ilyesmit lát, és a következőket mondja: „Áldott legyen az Isten, aki ilyen nagy csodákat visz végbe az emberek fiainak” („Benedictus Deus qui fecit tantas virtutes in filios hominum, *ant. Bibl.* 26,6).¹² A „csodák” latinul „virtutes”, a szó a görög *ἄνεμις*re vezethető vissza, ami héberül HÉBER-nak hangzana. Szó szerinti jelentése „hatalmak”, és jelentése az Újszövetség görög fordításában, de ivritül is: „csoda”. Pseudo-Philón könyve az evangéliumi jelenethez hasonlóan ír le: mindkét helyen csoda történik, és a csoda szemtanúja dicsőíti Istent. A helyzetet kívül az *ant. Bibl.* 26,6 szavai is hasonlítanak *Mt.* 9,8 szövegéhez. Már beszéltünk arról, hogy feltételezésünk szerint a *Mt.* 9,8 eredeti szövege az „emberek fiainak...” (HÉBER) héber kifejezés volt, nem pedig az „embereknek...” frazéma. A héber nyelv jellegzetességeit figyelembe véve más formára gyakorlatilag nem gondolhatunk.¹³ Utaltunk már arra a hatalomra, ami az emberfiára lett ráruházva Jézus szerint, és arra a hatalomra, ami *Mt.* 9,8 tanúsága szerint az embereknek adatott. Pseudo-Philón művének ismeretében azt a következtetést kell levonnunk, hogy *Mt.* 9,8-at nem befolyásolta Jézus korábbi kijelentése az „emberfia”-val kapcsolatosan. Épp ellenkezőleg, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét,

hogy Jézus, csodás gyógyítását elvégezvén, és az emberfiáról beszélvén várta, hogy a zsidó tömeg elkezdje recitálni az alkalomhoz illő, az isteni adományt dicsőítő áldást, amely adomány révén az emberek fiai csodákra képesek.

A *Bibl. Ant.* 26,6-ban található, ill. *Mt.* 9,8 feltételezett áldása közötti különbség abban foglalható össze, hogy míg *ant. Bibl.* 26,6 áldásában az emberek fiai a csodák tárgyai, akikért a csodák megtörténnek, *Mt.* 9,8 feltételezett áldásában az emberek fiai Isten csodás tetteinek alanyai. *Ant. Bibl.* 26,6 a csodás tettekért dicsőíti Istent, míg *Mt.* 9,8 arról tudósít, hogy az emberek azért a csodás gyógyító hatalomért adtak hálát, amivel Isten Jézust felruházta.

Térjünk most rá a rabbinikus irodalom vonatkozó áldásaira.¹⁴ Az Isten csodás tetteivel foglalkozó áldások nem visznek közelebb a megoldáshoz abban a formában, ahogy ránk maradtak,¹⁵ általában egyszerű, Istent „csodatetteit” dicsőítő áldásokról van szó. Másrészt viszont egy *bBer.* 58a-ban található ősi halákha figyelemre méltónak tűnik. Mind a négy Talmudból idézett áldásban, valamint *Mt.* 9,8-ban közös vonás, hogy az ember, mivel a kegyes isteni adomány részese, az áldás alanya. Két pár áldást idézhetünk (*bBer.* 58a). Az első pár áldást zsidó vagy pogány bölcs megpillantásakor mondják, a második párat pedig zsidó vagy pogány király megpillantásakor. A zsidó és pogány közötti különbségtétel ezekben az áldásokban mesterkéltnek hat, és nyilvánvalóan két általános áldás késői módosulásai, ami azt jelenti, hogy a zsidó bölcsre vagy királyra vonatkozó áldás bizonyosan másodlagos.¹⁶ Jelentéktelen a két áldáscsoport különbsége, a meglévő áldás a pogány bölcsről és királyról valaha egy zsidóra vonatkozhatott. Ezt mondták valaha a zsidók egy bölcslet megpillantván: „Áldott legyen... aki bölcsessége [egy darabját] juttatja a húsnak és a vérnek” (HÉBER).¹⁷ Amikor pedig egy királlyal találkoztak, így szóltak: „Áldott legyen..., aki dicsősége egy darabját juttatja a testnek és a vérnek” (HÉBER). Nagyon valószínű, hogy a második áldás valaha nem csak a királyokra és legfelső kormányzókra vonatkozott: a mondas jellegénél fogva alkalmazható minden földi hatalmasságra. A két áldás üzenete az, hogy az ember számára elérhető bölcsesség és hatalom Istentől való. Bölcsesség (HÉBER) és hatalom (HÉBER) Isten attribútumai, és akarata szerint juttat belőlük az emberek fiainak: „Az arra méltónak ad magából.”¹⁸ Számos zsidó áldáshoz hasonlóan ez

a két talmudi áldás is, meg az *ant. Bibl.* 26,6 áldása is tartalmaz teológiai megállapításokat Isten dicséretén túl.

A három szöveg hasonlóságainak megállapítására egymás mellé helyezett oszlopokban idézzük őket:

Mt. 9,8
dicsőítette Istent
aki ilyen hatalommal
ruházta fel az embert

ant. Bibl. 26,6
Benedictus Deus qui
fecit tantas virtutes in
filios hominum

Zsidó áldások.
Áldott legyen... aki
dicsősége (bölcsessége) egy
darabját juttatja a
húsnak és a vérnek

Egyéb zsidó áldásokkal összehasonlítva, remélem, sikerült kimutatnom *Mt.* 9,8-ról, hogy egy elveszett ősi zsidó áldásról tanúskodik, amelyet csodatételekkor volt szokás elmondani, és amelyet azt kívánta magyarázni, hogy ilyen csodák előfordulását az Isten erejének emberi lényre történő átruházása teszi lehetővé, mivel Isten bölcsességét megoszthatja egy bölccsel, uralkodói hatalmát pedig egy uralkodóval.

A végső következtetések levonása előtt néhány technikai kérdésre szeretnék kitérni: már kifejtettem a *Mt.* 9,8 feltételezett áldása és a *Bibl. Ant.* közti különbséget. Az elsőben az ember a csoda alanya, ő maga tesz csodát, a másodikban az ember a csodatétel tárgya. Ugyanez történik a párhuzamos rabbinikus áldásokban: Isten hatalmának egy részét a húsnak és vérnek juttatja. Héberül a „húsnak és vérnek” kifejezés az „emberek fiai”-nak egy megfelelője. Mindebből arra következtetek, hogy valaha a bölcsre, ill. az uralkodóra vonatkozó áldások egy, a *Bibl. Ant.*-hoz, ill. *Mt.* 9,8-hoz közel álló befejezéssel zárultak, nevezetesen, hogy Isten hatalmából (bölcsességéből) adott az „emberek fiainak”. Az áldás pontos rekonstrukciójakor azonban még mindig adódnak gondok azzal kapcsolatban, mit is mondhatott a zsidó tömeg Jézus csodás gyógyítását követően. Azt már megtárgyaltuk, hogy

az „ilyen hatalmat” szavak nem képezték részét az eredeti, *Mt.* 9,8 által tükrözött áldásnak. Két szó csúszott be a szöveg késő görög nyelvű narratívájába, minthogy Jézus a bűnbocsánat hatalmáról beszél. Mit mondott vajon a tömeg a csoda láttán? „*Tanta*” a *Bibl. Ant.* 26,6-ból és megfelelője, *toiouten* *Mt.* 9,8-ból arra a következtetésre csábít, hogy az eredeti áldás tartalmazta az „olyan” héber megfelelőjét, de a héber nyelv stilisztikai jellemzői miatt a gondolatnak tanácsosabb ellenállni.

Egy másik kérdés a *Bibl. Ant.* 26,6-ban előforduló „virtutes”-szel kapcsolatos, elképzelhető, hogy felhasználható az eltűnt zsidó áldás rekonstrukciójához. A szó a héber HÉBER kifejezés latin fordítása, amely „csodatettet” jelent. Egyes számban Isten hatalmára utal: HÉBER (*dunamis* görögül), és ha egy csodatevőt Isten felruház ezzel a hatalommal, képes lesz csodát tenni. Ennek fényében az eltűnt áldás következő rekonstruálását javaslom: „Áldott legyen..., aki hatalmából egy darabot az emberek fiának juttat”, héberül HÉBER. Itt a hatalom Isten attribútumára utal, és amikor ezt ráruházza az emberek fiaira, lehetővé válik számukra, hogy csodákat tegyenek. Amennyiben helyesen rekonstruáltam, az elveszett áldás valaha három összetartozó áldás egyike volt, amely a fennmaradt kettőtől csak egyetlen szóban különbözött.¹⁹ Az áldások egyike azért dicséri Istent, mert uralkodói hatalmát osztotta meg, a másik azért, mert a bölcseségét, az időközben elveszett harmadik áldás pedig a csodatevő hatalommal való fölruházásért magasztalja, mert lehetővé tette, hogy az emberek fiai csodákat műveljenek. Ezt az áldást mondta a zsidó tömeg a béna meggyógyítása alkalmából.

Ennél a pontnál csak utaltunk a béna meggyógyításának mélyebb jelentésrétegére. Csatlakoztunk azokhoz, akik szerint Jézus, az emberfiáról beszélvén, nemcsak a megváltástörténetben vállalt, egyedülálló feladatára célzott, hanem a gyógyítással azt akarta példázni, hogy Isten felruházhatja az embert evilágon a bűnbocsánat feletti hatalommal. A perikópa egészének exegézise nem tartozott főbb céljaink közé. Remélem, hogy még azok, akik egyébként nem értenek velünk egyet Jézus szavainak interpretálásában, sem találják majd elfogadhatatlannak érvelésünket az *Mt.* 9,8 elveszett zsidó áldásként való azonosításával kapcsolatban, amivel a nép Istent dicsőítette, látván Jézus csodás gyógyítását. Ismét népével láthattuk Jézust.

De mivel magyarázható, hogy a rabbinikus iro-

dalomban nyoma sincs a *Mt.* 9,8 által tükrözött áldásnak? Láttuk, hogy az ókortól kezdve napjainkig a zsidók, amikor egy uralkodót megpillantottak, dicsőíteni kezdik Istent, mert saját dicsőségéből valamennyit átruházott egy emberi lényre. Ugyanígy áldást mondanak egy bölcs ember láttán, mert Isten a húsnak és vérnek adott saját bölcsességéből. Minthogy az isteni csodáknak külön áldás jár, a csodatevő emberek személyére vonatkozó áldások nem keltenek különösebb meglepetést. Mindez nem is olyan bonyolult, mint amilyennek elsőre látszik. Jézus ugyanis rokonítható azokkal a jámbor csodatevőkkel, akik nevéhez természetfeletti cselekedetek kapcsolódnak. Honi esetében láttuk a jámbor karizmatikus csodatevők és a rabbinikus establishment közötti, vallási közösségekben nem ritka feszültséget. Tehát egy karizmatikus személy tiszteletére mondott áldást – amely egyszermind csodatettének isteni támogatottságát is hangsúlyozta –, bár feltehetően nem váltotta ki a rabbinikus vezetés tiltakozását, mérvadónak sem tekintettek, és nem igyekeztek megőrizni. Sőt: érzésem szerint halákhikus előírás formájában tényleges veszélyként érzékelték volna ezt az áldást, hiszen nem mindig könnyű megkülönböztetni egy jámbor ember csodatettét egy babonás csaló szemfényvesztésétől. Ezek a tények érthetővé teszik számomra, miért nem került be rabbinikus forrásokba az az áldás, amely Istent azért dicsőíti, mert megosztotta bűnbocsátó hatalmát az emberrel. *Mt.* 9,8-ban találkozhatunk az áldás visszfényével.

Angolból fordította: Vető Ágnes

JEGYZETEK

1 A lukácsi *anthropé* másodlagos. *Mk.* 2,5-ben egy másik szövegolvasat megőrizte Jézus megszólításának (teknon mou) héber jellegét. A héber megszólítás így hangozhatott: „Fiam...” (HÉBER).

2 V. Taylor: *The Gospel according to St. Mark*, London, 1957, 195. o.

3 Lásd J. Weiss: *Das älteste Evangelium*, Göttingen, 1903, 202. o. (apud W. Bussmann: *Synoptische Studien*, Halle, 1925, 78. o.); J. Wellhausen apud R. Bultmann: *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen, 1957, 13. o. és G. H. P. Thompson: *The Son of Man*, *U. T. S.* 12, 1961, 202–209. o., különösen 202–206. o.

4 Lásd D. Flusser: *Jesus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek, 1983, 89. o.; D. Flusser: *Jewish Sources in Early Christianity*, Israel, 1980, 226–229. o. (héber nyelven). Lásd

még G. Vermes: Hanina ben Dosa, *JJS*, 23 (1972), 28–50. o.; G. Vermes: *A zsidó Jézus*. Itt megragadom az alkalmat, hogy megköszönjem S. Safrai segítségét, akitől sokat tanultam a karizmatikus zsidó csodatevőkkel kapcsolatban.

5 Lásd *bBer.* 33a. Nem szerepel a szöveg a párhuzamos *tBer.* 3,20-ban, ed. S. Lieberman: *Tosefta Order Zera'im*, New York, 1955, 17. o., és S. Lieberman: *Tosefta Kifshutab, Order Zera'im*, New York, 1955, 46. o.

6 Lásd *bTa'an.* 23b. Lásd még K. Schlesinger: *Die Gesetzeselebrer*, Berlin, 1936, 66. o. A karizmatikus csodatevőkkel kapcsolatban lásd D. Flusser: *Jézus*, Reinbeck, 1983, 88–91. o.

7 *Tanbuma*, ed. S. Buber, New York, 1946, II. köt., 37. o. *8 jTa'anith* 67, 1. o.

9 Az evangelisták kétségkívül a szakasz krisztológiai értelmezését vallották.

10 *Lk.* 5,16 és *Lk.* 13,17 sokban hasonlít. A görög *paradoxos* szó az Újszövetségben csak egyetlenegyszer jelenik meg.

11 *Lk.* 5,26 („félelemmel teltek el”) és *Mt.* 9,8 („megrémtültek”) között van egy apró megfelelés – e két szó görög gyöke azonos. A „félelem” szó *Mk.* 2,12b-ben nem szerepel.

12 *Pseudo-Philon: Les Antiquités bibliques*, ed. D. J. Harrington és J. Cazeaux, Sources chrétiennes, Paris, 1976, I. köt., 206–207. o.

13 Fr. Delitzsch és J. E. Salkinson héber fordításai HÉBER–nak (emberek fiai) fordítják a görög szöveget.

14 A vonatkozó zsidó áldások gyűjteménye a *Sidur Tefilab* imakönyv, ed. Koren, Jerusalem, 1982, 362. o.; lásd még S. J. Baer: *Seder Avodat Israel*, Berlin, 1937, 570. o.

15 Lásd *mBer.* 9,1 és lásd *mPes.* 10,5; *bBe* r54a.

16 Az egyetlen többé-kevésbé fontos különbség a zsidókra, ill. pogányokra vonatkozó áldások között abban áll, hogy a zsidókról beszélve a szöveg szerint Isten „az őt félőket felruházta adományával”, míg a pogányokra vonatkozó két áldás szerint Isten „a húsna és vérnek adta adományát”. Megkockázatom azt az állítást, hogy a zsidó és pogány bölcs megkülön-

böztetése későbbi fejlemény, és a zsidó királyra vonatkozó áldás merőben teoretikus volt. Például ha Heródes ivadékait megpillantotta, akkor mondott áldást egy istenfélő zsidó? Az áldások zsidók és pogányok közti különbségtétele mindenesetre másodlagos.

17 A „húsna és a vérnek” olvasat mindkét áldásban megfelelőnek tűnik, a zsidó imakönyvek és a Talmud valamennyi kézírata is ezt a verziót követi. A „teremtményei” olvasat az első nyomtatott kiadások kiadójának változtatása.

18 Philón: *De Posteritate Caini* 28. Az ezzel kapcsolatos *locus classicus* Philón: *De Vita Mosi* I., 155–158. „Isten méltónak ítélte Mózeszt, hogy mindenéből részesedjen... Mert ha, ahogy a mondás tartja, a barátok mindenben megosztóznak, és a prófétát Isten barátjának nevezik, akkor ebből következik, hogy Isten javaiból is részesedik, olyan mértékben, ahogy ez célra vezető... Az igaz ember, noha szó szerinti értelemben nem bír semmivel, erre való képességének arányában részesedik Isten minden javában.” Ez a szöveg teljességében nagyon hasonlít Mózes álmára Jehezkiél *Exagógéjában* (*Prae. Evan.* IX 28, 2–4; 29,5–16). A szöveg közelmúltban megjelent megvitatását lásd Pieter W. van der Horst: *Moses' Throne Vision in Ezekiel the Dramatist*, *JJS*, XXXIV (1983), 23. o.

19 Az általunk javasolt, *Mt.* 9,8-cal kapcsolatos változtatások nagyon csekélyek. Csupán az „ilyen hatalommal” szavakat javasoltuk átjavítani a „hatalmának” szóra, és feltételezésünk szerint a vers egy elveszett zsidó áldást tartalmaz. *Mt.* 9,8 megfogalmazása nyilvánvalóan egyéb, fennmaradt zsidó áldásokkal párhuzamos.

David Flusser *Judaizmus és a kereszténység eredete* című könyvét 1999 tavaszán jelenteti meg a Múlt és Jövő Kiadó. A korlátozott példányszám miatt csak előrendeléssel lehet biztonságosan megvásárolni a könyvet.

Nyolc lyukú terrakotta olajlámpa. Izrael, III. század

